

Ivan Kukuljević Sakcinski,

podpredsjednik «Matice ilirske» (od god. 1851.—1858.) i predsjednik
«Matice Hrvatske»

od god. 1874. do god. 1889.¹

I.

Onosio se Ivan Kukuljević Sakcinski, da je od stare plemićke obitelji senjske, koja je porijetlom iz Dalmacije. Otac mu Antun bio u svoje doba vrijedan i znamenit čovjek u Hrvatskoj. I na domaćem saboru i na zajedničkom brani prava Hrvatske, a kao čovjeka poštuju ga sve stranke u domovini. Antun se oženio Antonijom plemenitom Labaševom i s njome je rodio devedetero djece. Najmladje dijete Ivan Donat Maksimin rodi mu se dne 29. maja g. 1816. Ivan mu jedini oстане na životu, dok su sva druga braća njegova i sestre mladi pomrli. Starac se osjećao nesretnim, što mu tako djeca redom poumiraše. I žena mu je toliko pobolijevala, da je i najmladje dijete svoje, veoma živahnoga i nemirnoga Ivana, morao davati od kuće već u ranoj mladosti. Otac ga je dao prijatelju svomu župniku Markuliću u Zajezdu, gdje je učio pučku školu. Gimnaziju započne u Varaždinu, a nastavi u Zagrebu. U plemićkom konviktu zagrebačkom pod dobrim nadzorom svrši gimnaziju.

Čim je dospio u filozofiju, počne dosadživati ocu, da će u vojsku; neka mu dozvoli, da prodje u kadetsku školu. Starac se branio i otimao, ali napokon mu ipak dozvoli. «Pazi, — veli stari — da i to nije samo

¹ Ovo je kratki izvod iz moje veće rasprave: «Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga». («Rad» akademije. Knj. CX.)

Ivan Kukuljević Sakcinski

tvoja mladenačka obijest, da se odmakneš od knjige, bez koje se nigdje na svijetu u nijednom stališu ne može naprijed.» Tek što mu je stiglo očevo pismo, već za nekoliko dana dade se unovačiti. God. 1833. januara 23. već ga nalazimo kao kadeta u Kremsu. Sretan je Ivan, da se otesao dosadne mu filozofije, u kojoj nije ni dobro napredovao. Ovako prekide u drugoj godini filozofije svoj tok nauka u misli, da će ga njegova smjelost i odvažnost u vojničkom stališu odnesti visoko do časti i slave.

Kao kadet živi Ivan baš po kadetski, ali uza to čita puno njemačke pjesnike i historičke romane Walter Scotta. Ovdje i prvi put propjeva na njemačkom jeziku. Prva mu je pjesma: «An Kroatien» (g. 1834.). Već slijedeće godine s pomoću oca i dobrih prijatelja dospije ugarskoj gardi u Beč. Za godinu dana postane kod garde častnik (6. maja g. 1836.). Mladi, krepki, krasni i živahni častnik uživa život veselo. Njegovi drugovi prigovaraju mu radi vječite njegove zaljubljenosti. On sam bilježi jednom: «Kao na svakom balu zaljubih se i pri ovom» i dodaje: «Mladost, mladost, kad ćeš ti pametnija postati?»

Nije zato utonuo u ljubavi i ljubavnim igrama, već se upravo s pohlepom prihvati čitanja dobrih knjiga osobito pjesnika i beletrista. Počele ga zanimati i povijestne knjige i lijepe umjetnosti. Već je otac njegov volio povijest i sabrao si bio veliku povjestničku knjižnicu. Pohodeći oca poslanika hrvatskoga na zajedničkom saboru u Požunu upoznade se i sa biskupom Mirkom Ožegovićem, grofom Jankom Draškovićem i drugovima njihovim. U Beču se upozna s vladikom crnogorskim Petrom Petrovićem Njegošem, sa Vukom Stefanovićem i pjesnikom Simom Milutinovićem.

Ljudevita Gaja nije lično poznao, ali od prvoga početka prima njegove novine i užeže se za ideu ilirsku. Tekar godine 1837. dodje Gaj u Beč i sastane se s njime. S neopisanim veseljem bilježi Kukuljević taj važni događaj u svoj dnevnik. «Kucne netko na vrata, — piše on — i unutra stupi moj Gaj, najveći domorodac našega vremena, najvažniji muž našega knjižestva... Na posljednje pokazem mu njevoja djela od mene kano i pjesme. On bijaše ushićen, uzme pjesme sa sobom i obeća njeke u «Danicu» staviti.» Tek iza nekoliko mjeseci (14. decembra) zabilježi opet: «Dan as kod o b e d a sam primio «Novine» s «Danicom», u kojih tu radost prvi put sam uživati mogao i jednu pjesmu od mene i to: «Tuga za ljubom.»»

Ovo je početak Ivanova javnoga književnoga djelovanja. Ali on evo kaže: pokazah — Gaju — «njevoja djela od mene.» Bio je on dakle već više toga napisao. I jeste, ali sve na njemačkom jeziku. Gdje

bi on bio do onda i hrvatski književni jezik naučio? Pripovijeda sam, kako je sa svojim drugovima iz zagrebačkoga konvikta bio dospio staromu župniku Mikloušiću u Stenjevac. Starac ih nagovarao, da čitaju hrvatske knjige. Ali šta bi bila onda mladež čitala, pita on: «kada knjige čistom hrvaštinom pisane zagrebačkoj mladeži ni po imenu poznate ne bijahu.» Sam vrijedni otac Ivanov piše mu uvijek njemački.

Prva Kukuljevićeva njemačka pripovijest je: «Jelena oder das Thal in Bednja» (god. 1835.), koju slijedeće godine prevede na hrvatski pod naslovom: «Jelena ili Dolica pri Bednji.» Iza ove sasipa redom cijeli niz pripovijesti, koje pokazuju njegovu neodoljivu želju, da bude književnik. Sada se rodiše njegova «Različita djela», izašla poslije (god. 1842—1846.) u četiri sveska. Prva mu je hrvatska pripovijest «Bugarin» (god. 1837.). Radi u doba Karagjorgja, u vrijeme ustanka srbskoga, puna plemenitih misli, da se uz Srbe dignu i druga plemena na balkanskom poluotoku. Pripovijest slijedeća «Marta posadnica» napisana je po Karamzinu. U trećoj pripovijesti: «Braća» pokuša oslikati svezu izmed Dubrovnika i Hrvatske. Mnoge uspomene na slavna djela djedova pokazuju, koliko je već proučavao povijest hrvatsku.

To se još bolje vidi u njegovim mladjanim dramatičnim pokusima. Prva mu je drama: «Juran i Sofija» ili «Turci kod Siska.» I nju je napisao najprije (g. 1837.) na njemačkom jeziku. Preveo ju je zatim na hrvatski, ali veoma slabo. Ispravio mu je jezik Vj. Babukić; štampana je g. 1839. Iste godine predstavljena je u Sisku, a slijedeće godine u Zagrebu. Povjestnički je znamenita, jer je ovo prva hrvatska drama, što se je u Zagrebu javno predstavljala. «Ushit, kojim je u neobično velikom broju sakupljeno občinstvo ovo upravo domorodno djelo primilo — veli Danica (g. 1840. br. 24.) — ne može se opisati. Svaki izraz, svaka riječ, koja se na rod, jezik, kralja i domovinu proteže, slijedjaše gromovito pljeskanje i radostno klicanje, kakvoga se još nikad u tom teatru čulo nije.» I nije se moglo čuti, kada je do onda Zagreb samo njemačke predstave slušao.

Iza ovoga djela brzo napiše: «Bieg kralja Bele ili osveta hrvatska» (Različita djela knj. III.). Ovdje već vidjamo, da poznaje povjestničare Lucija, Krčelića i Ratkaja. Vidi se, da je puno učio za ove tri godine svoga boravka u Beču; vidi se, da stvara jedno djelo za drugim i pokazuje plodnost i smjelost u stvaranju novih i novih i raznolikih djela, vidi se, da je mnogo čitao i stekao različite pobude za stvaranje. U prevelikom poletu za stvaranjem prodjoše mu ipak mladi dani, da nije poiskao ni u Beču sistematičnu obuku u povijesti i filozofiji i srodnim naukama.

Ostade mu za vas život njegov smjelost samouka, neizrecivo pogodna za njegovu plodnost. Smjelošću samouka otimaše on poslije brzo tmimi spomenike svoga naroda i bacaše ih brže na ogled hrvatskomu narodu i učenom svijetu, nego što bi bio mogao kakav strogi kritik.

Kukuljević ne ostade za dugo kod garde. Hofkriegrath baci ga regimenti u Italiju; pošalje ga u Milan. Bogate umjetnine ove klasične zemlje mamiše ga na ogled i primirivahu njegovu bolnu dušu. Ovdje mu se rodi prva misao za njegov: «Slovník umjetnika jugoslavenskih»; ovdje osvoji za knjigu hrvatsku svoga druga Petra Preradovića. Umiriti se ipak nije mogao. Odluči, da ostavi vojnički stališ. Znamenitim i velikim pismom obznani to svomu strogomu ocu. «Vi ćete se čuditi — piše on — kada iza duge šutnje od mene dugi list dobijete, u kojem kao čovjek sebi najdražemu čovjeku, kao sin svomu ocu, kao zapuštenik svomu jedinomu prijatelju i pravomu i velikomu dobrotvoru pristupam. Već vidim, kako rumenite, kada ove redke čitate, a u srcu drhćete. Umirite se, mili oče! Sadržaj ovoga pisma ne može Vas uvrijediti.»

«Počimam sa riječima čovjeka, koga obožava sva Evropa, sa riječima Göthea, gdje govori o uzgoju ljudi, te kaže: «Tko hoće pri odgoju čovjeka da uradi što dobra i za njegov napredak što koristna, valja da pazi u zrelijoj dobi mladosti njegove, čemu je sklon i kakve su mu želje. Prema tomu neka mu se bira stališ. Inače će priličiti u cijelom životu putniku u pustinji, koji ne zna puta, ne ima cilja niti ikakva pristaništa.»

«Ovo je moja slika, odkada se sam poznajem. U djetinjstvu bio sam nemiran, raspušten, dapače u njekim danim prilikama izopačen dečko. To je bio pravi razlog, da sam bio tako rano odmaknut od Vas i od domaćega obiteljskoga ognjišta. Od toga vremena nije me bilo za duže vremena u roditeljskoj kući. Sedam godina proživio sam medju mladeži, koja je bila isto tako živahna kao i ja. Ja sam zaboravio, kakav je život medju svojim, niti nisam naučio onu slast unići u samoga sebe, živjeti za sebe. Posljedica je bila, da nisam nikada imao volju za nauku, da sam tek iskao sve moguće načine, kako ću se od nauke odmaknuti. Naravno je sasvim, da sam to upravo onda iskao, kada je najviše trebalo da učim, a to je bilo u filozofiji —».

«Soldatija prikazala mi se kao Eldorado, gdje ću živjeti sasvim novi život. Mislio sam, istaknut ću se krepkom svojom prirodom. Već mi se činilo, da ću svojom smjelošću i vatrenom željom za bojem i zanosom postati novi Napoleon. Dolazili su upravo glasi o novom ratu. Nitko me ne bi bio suzdržao. I budnem vojnik. Oboružan naukama, koje nisu nikada štogod više vrijedile nego li upravo ništa, dodjem regimenti da-

leko od moje domovine, prodjoh i ljetah od grada do grada u mnogim zemljama, dok ne dodjoh u Beč kao podpuni klipani. Nješto duha i čuvstva bila je sva moja duševna imovina.»

«Ovdje upoznah mlade ljude, koji su bili u tolikim naukama izučeni, tolike muževe pune mudrosti, pak sam se sramio, da samo ja tako nisko stojim ispod njih. Ja se osamih od ljudi i primih se nauke. Kolike li sam slasti uživao dan na dan i još ih danas osjećam! Odlučih, da ću se posvetiti nauci i držat ću se te odluke do posljednjega daha moga života. Kod garde bilo dosta vremena, a ja ga upotrebih na čitanje i pisanje. Tek prve godine podao sam se bio zabavama, pa sam radio sve ono, što radi mlad raspušten čovjek dospjevši prvi put u veliki svijet. Kako rekoh, to ipak nije dugo potrajalo. U ove posljednje godine naučih svijet poznaveti s ozbiljnije strane. Tako je naravno, da je taj vojnički prividni život izgubio u mojim očima vrijednost.»

«Izašavši iz garde poželjeh si proći u Krajinu. Ondje bih mogao i valjda jedino ondje nastaviti moje obljubljeno poslovanje. Hofkriegsrath pošalje me u Italiju. Ja sam mu zahvalan, jer vidjeh zemlje, kojih možda nikada ne bi bio vidio. Boraveći ovdje, sve mi se javlja glas srca, koji mi kaže: «Ti nisi za ovaj stališ.» Ne vjerovah svomu srcu i pitah druge dobre ljude, pitah starije pametne ljude — i oni mi to potvrdiše. Ispitah si dušu i srce i sva osjećanja svoja — sve mi govori: «Ostavi ovu krivu stazu života, jer ne ćeš biti nikada sretan niti zadovoljan i u stare dane nesretan —».

«Žalostno je ovo čuti od svoga djeteta, dragi oče! Nije li tako? Ne mislite zato, da sam toliko već propao, da nikada ne ću sretan biti, ali u ovom stališu ne ću biti nikada. Zar da ovaj kratki život, što ga svaki čovjek proživjeti mora, sav u jadu i nevolji proživim, da do groba ostanem robski pokoran stotinama poglavara od najrazličitijih naroda, ljudima, koji su daleko za mnom po duhu i srcu, pa da se dragovoljno svakoj njihovoj voljici klanjam? Zar da se za uvijek moram daviti s ovim suhoparnim i neslanim vojničkim predmetima, od kojih su mnogi u ovom prosvijećenom vijeku bez ikakve svrhe, pa da to do vijeka podnosim kao strpljivo blago božje? Zar da ja, ako rat bukne, podjem daviti i umarati narode, koji su visoko u prosvjeti nad narodima našega carstva, koje mi smatramo za naše učitelje i oplemenitelje ljudskoga duha, koji nisu ni momu narodu ni mojoj domovini ništa na žao učinili! Tako mi Boga i svih svetih — nikada, dok mi bije u prsima junačko moje i nepokvareno srce. Dužnost bi me mogla na to vezati, a zato ću se odvezati od te dužnosti.»

«Ali kako? Ja sam siromah čovjek, a ne imam takova Mecene, da me zaštiti. Ipak nisam toliko zapušten. Već do sada bio bi to i morao bih se kretati po svijetu kao propalica, da Vas ne imam. Bog mi Vas je dao i uzdržao. Po Vama nadam se, da ću se dovinuti svomu cilju i zadovoljstvu. Šta će se tude pametna roditi? — već Vas čujem pitati. Čujte! Vi ste ugledan u domovini i imate možne prijatelje. Možda bi mi bilo moguće gdje god ma kako malo mjestance pribaviti. Ja sam mlad i osjećam u sebi snage, ako uhvatim ma kakvo mjestance, da ću se razviti kao vrijedan i zadovoljan čovjek.»

«Ali drago dijete, kakvo mjesto? Sve je prepuno, a ti nisi prava izučio.» — Doista važno pitanje. Ali Vi ste veliki direktor škola tako rekavši u tri zemlje. «Ti valjda misliš — mislite si Vi — da budeš profesor ili možda hoćeš da budeš pedel školski, jer drugoga mjesta za sada ne ima.» — Ali ja ipak velim, da ima, i da to po Vama mogu dostići. Vidite, svi gradovi naobraženih naroda, gdje jest akademija ili gimnazija, imaju i javnu biblioteku. Tude je kustos ili bibliotekar, koji je u časti kod naobraženih ljudi, a imade i pod sobom činovnike. Evo zagrebačka biblioteka broji do 15.000 svezaka, a leže za hranu miševima bez reda. Veli se, trebala bi najprije dvorana, gdje će se namjestiti i urediti. Zašto to? Dvorana akademije tako je velika, da bi mogla primiti u sebe cijelu biblioteku. Pa što zato, ako se u dvorani dišputacije vode? Ta u cijelom svijetu biva toga, da su dvorane nakrcane do vrh vrha knjigama, dok djaci ipak u njima defenduju ili vode dišpute. Opet s druge strane u nijednom naobraženom narodu ne drže se koncerti u akademskoj dvorani, kako to u nas biva. Neka se koncerti drže ili u starom teatru ili si neka sagrađe dvoranu. U mjesto što biste potrošili za gradnju biblioteke, kupite knjiga i namjestite činovnika, da Vam knjige uredi. Vidite, ja sam posjetio već mnoge najveće biblioteke i osjećam u sebi sposobnosti, da budem a ma sasvim dobar kustos. Poznajem već prilično inozemne književnosti, a imao bih tada prilike, da naučim, čega još ne znam. Kod biblioteke valja da bude čovjek, koji se ne će trebati zastidjeti, kada mu dodju stranci, da ih uputi; a ja si laskam, da bih u tom pretekao sve te vaše ljude, koji su sada nekako namješteni kod biblioteke. Ja bih bio svom dušom za takovo mjesto.»

Čitatelj će i sam pogoditi, da je staroga oca ovo pismo moralo potresti. On mu odgovara na ovo, kako veli stari: «prividno filozofično a bezumno pismo» Stari sklapa ruke nad svojom starom nesretnom glavom i zaklinje sina, da ostane u vojsci. «Šta će biti od tebe? — pita stari. — Najnesretniji čovjek, gaziblato. Tamo te je dovela ta pohlepa za naukama,

kojoj sam se ja jadan toliko radovao. Bit ćeš na ruglo svemu svijetu. Istina, da si sposoban za arhivara, ali ja sam se morao smijati tvomu predlogu o uredjenju biblioteke. Šta hoćeš da budeš gladni pjesnik? Možda ti je kakva Talijanka glavom zavrtila? Možda te srce poteže u domovinu, pak bih ti ja proskrbio, da budeš premješten k toploj peći u Krajinu, ako su ti prehladni talijanski kamini. Srce mi puca, kad promislim: kako ćeš biti prezren u domovini, u kojoj si stekao do sada toliko ljubavi.»

II.

Ivan Kukuljević prevlada sve zapreke starčeve. Ostavi vojsku g. 1842. i vrati se u domovinu. Najprije bude imenovan začastnim jurasorom županije zagrebačke. Po «Danici» upravo poznaješ, da je u domovini. Malo ima brojeva ove godine, u kojima ne bi bilo štogod od njega: ili pjesma ili povjestni članak kakov ili putopis. Do sada je sve svoje sastavke osim pjesama pisao najprije njemački; odsele piše odmah hrvatski. Osobito je karakterističan za cijeli njegov život uvod u prvi njegov povjestni članak u «Danici» (br. 2—4.) pod naslovom «Carevi rimski plemena ilirskoga». Svi carevi rodом iz Ilirika bili su po tadanjem mišljenju Kukuljevićevu i njegovih drugova porijetlom iste krvi, koje su i Hrvati. Gledajući veliku slavu njihovu i prispodobljavajući s njome povijest «ilirskih država» potonjih vjekova, biva nujan i neveseo. «Ne ponosite se kao potomci roda toga (ilirskoga) s imenom i dogodovštinom od pojedinih vaših država, jerbo u njoj ne stoji ništa, nego spomenica vaše nesloge i bratinske omraze, divlji boji medju braćom jedne krvi, gnjusno neznanstvo puka, robstvo, nevjera i vrhu svega toga crna tmina. Ne ponosite se, rekoh s djeli cijelog naroda, ni njegovih puka, već se ponosite s pojediniimi muževi od roda vašega, koji su kao pojedini članovi vaši slavu zaslužili, slavu, koju cijeli narod nikad zaslužio nije, oni svijetle kao jasne zvijezde u tamnoj noći dogodovštine naše, ter poradi njih, ne poradi nas sviju možemo zahtjevati hvale od vlade rimske i bizantinske, od ugarske i turske, od mletačke i njemačke.»

Kroz pedeset godina u stotini uvoda njegovih mnogobrojnih radnja naći ćete uvijek nješto od ovoga plačnoga i pesimističkoga tona, kadgod govori o obćem stanju svoga naroda. Kako u tu bludnju pada, to sam malo dalje tumači. «Upoznajte se s velikimi muževi naroda toga — veli on — i vi ne ćete više prezirati staro ovo ime i upoznat ćete, da slava, kojom se toliko ponosite, ne narodu, nego samo pojedinim osobam prinađeži.» Kukuljeviću je ova misao ispunila život. On je napisao stotine životno-

pisa slavni ljudi Hrvata i drugih Jugoslavena, a u neumornom dugo vječnom svom životu nije dospio, da obradi barem jednu veću dobu povijesti svoga naroda. Uvjerit ćemo čitatelja u daljnjem pripovijedanju, da ovo nije kakav prigovor Kukuljeviću.

Kukuljević nadje pri svom povratku svu domovinu uzrujanu. Već pedeset godina navaljuju Magjari na Hrvate, da im narinu svoj magjarski jezik. Hrvati se brane i ostaju kod latinskoga jezika. Od vjekova je jezik latinski ne samo u crkvi, već i u državnom životu bio u Ugarskoj i Hrvatskoj. U njemu su pisani svi zakoni potvrđeni od kraljeva. Ni najveće navale magjarske, ni cvatući napredak magjarskoga jezika i književnosti, ne mogoše uspaliti tadanje zamrle Hrvate, da i oni uvedu svoj narodni jezik u državne poslove. To je smučivalo mladoga Kukuljevića. Čim se je vratio u domovinu, napisao proglaš u kojem reče: «Hrvati! Kad ćemo prestati od tudjina pomoći tražiti? Kad ćemo toliko gizdosti imati, da si i sami pomognemo? Da ne čekamo kao mala dječica pomoći i podpore od drugih? Nikad prije nego onda, kad ćemo se u duhu sjediniti, kad ćemo u Hrvatskoj Hrvati biti dušom i tijelom, ali na skorom moramo to biti, jer drugačije prestat ćemo biti. Sada ili nikada valja da uvedemo jezik naš u urede i da tražimo savjetništvo, t. j. samostalnu hrvatsku vladu.»

Ovo je njegov program. Ovaj stade braniti slijedeće godine i u saboru. Prvi je on iza vjekova progovorio na saboru hrvatskom (2. maja g. 1843.) hrvatski govor. «Mi smo — reče on izmed ostalih — malo Latini, malo Nijemci, malo Magjari i malo Slavjani, a ukupno i iskreno govoreći nismo upravo ništa. Mrtvi jezik rimski, a živi magjarski, njemački i talijanski, to su naši tutori. Živi nam se groze, a mrtvi nas drži za grlo, duši nas i nemoćne nas vodi i živim predaje u ruke. Sada imamo još toliko sile, da se suprotstavimo mrtvom, za malo ne ćemo moći nadvladati žive, ako se čvrsto ne stavimo na noge, t. j. ako svoj jezik ne utvrdimo u domovini i postavimo ga vladajućim.» Mladji svijet prihvati ovaj govor sa najvećim zanosom, stariji ljudi smijahu se neiskusnu mladiću.

Još većom snagom ustade Kukuljević u saboru g. 1845. Ovoga puta prihvati i sabor hrvatski samostalnu vladu i narodni jezik, da se uvede u škole kao obligatan predmet. Trebalo je ipak jošte dvije godine, dok je napokon sabor hrvatski jednodušno prihvatio, da se u mjesto mrtvoga latinskoga jezika uvede živi hrvatski u školu i urede iza fulminantnoga govora Kukuljevićeva. Gospodje i gospodjice hrvatske obasipaše sabor cvijećem i štampanom pjesmom (god. 1847.), Kukuljević bude ljubimac mladeži.

God. 1848. februara 22. pošalje mu sabrana slavenska mladež u Požunu adresu: «što se bori za prava Hrvata i svih Slavjana.»

On je bio i pjesnik mladeži hrvatske. Već je bio «Slavjanke» spjevao do godine 1845. U Hrvatskoj nije ih mogao štampati, jer je cenzura bila prestroga. Pošalje ih u štampu u Biograd, ali ih ni ovdje ne smiju metnuti u štampu. Njegov prijatelj Janko Šafařík, profesor u Biogradu, dobro pogodi, kada reče (u svom pismu 11. aprila god. 1845.): «Koliko bi djelce ovo izredno kod sviju nepokvarenog srca mladih Slavena dobro učinilo, to se kazati ne može. Ono bi bilo glas proročki u zgodno vrijeme.» Godine 1848. izašle su «Slavjanke» bezimeno od X.—a i postadoše «davorije» ili pjesme budnice mladeži hrvatske. Pjesme ove sa zanosom opijevahu rijeke i gore i slavna djela djedova, a nisu oprostile ni neprijateljima Slavenstva.

Osim ovih pjesama dade on u svijet i svoje «s a b r a n e p j e s m e» u IV. knjizi svojih različitih djela (g. 1847.). Ovdje su i pjesme iz njegovih mladih godina. «Nikada ne bi bila — veli sam u predgovoru — možebiti knjiga ova ugledala bijeli svijet, da je nisam još prije nekoliko godina obećao tiskom izdati. U buduće namjeravam se odaljiti od ove vrsti poezije, te udariti stazom, koja vodi na drum zrelijih i poučiteljnih znanosti.» Tu riječ i održa. Već više ne zapjeva ljubavne pjesme.

Kukuljević se veoma ozbiljno započne baviti povijesti svoga naroda. Već god. 1840. započne svoju «gradju za povijest umjetnosti u državah ilirskih od najstarije dobe», od česa je postao kasnije njegov veliki: «Slovník umjetnika jugoslavenskih». Više manjih članaka objelodani tečajem ovih godina po novinama. Prva mu je veća i bolja radnja o «Juliju Kloviju» (Danica 1847. br. 32.), gdje već pokazuje, da dobro poznaje najbolju literaturu o umjetnosti. Prva mu je veća radnja u povijesti hrvatskoj: «Pleme grofova Oršića» (Iskra g. 1846.), gdje dosta smjelo prolazi kroz nekoliko vjekova povijesti svoga naroda. Započeo je već i izdavanje pjesnika dubrovačkih sa Menčetićevo «Trubljom Slovinskom» (Zagreb g. 1844.). Glas o njegovu napredku u povijesti hrvatskoj bio je već toliki, da ga je sabor hrvatski g. 1847. izabrao u odbor za sabiranje spomenika o hrvatskom državnom pravu posebnim člankom. On se i spremio, pozivao prijatelje, da ga pomognu, i iz toga se rodila poslije njegova knjiga: «Jura Regni Croatiae etc.»

Dok se on sprema na ovaj veliki rad, bukne plamen burne godine 1848. U narodnom taboru u Hrvatskoj sve je kipjelo radi novih zakona stvorenih u magjarskom saboru, da se odkida Slavonija i Primorje s Rijekom

od Hrvatske, a niti preostale tri županije ne bi bile samostalno kraljevstvo. Medjutim u Zagreb donese pošta 16. marta, da je (13. marta) buknuła u Beču revolucija. Još istoga dana sastade se na dogovor nekoliko otačbenika. Kukuljević se smatrao zvanim, da stupi na čelo pokreta. Već 17. marta stupa Kukuljević na čelu deputacije gradjanstva zagrebačkoga pred sakupljeno zastupstvo grada Zagreba. Predstavivši najprije sebe i svoje drugove kao izaslanike svih stališa grada, veli o jednodušnoj volji gradjanstva: «Žele zajedno prava svoja i sreću naroda na čvrstiem temelju za vijeke vjekova ustanoviti, na temelju narodne jakosti i narodnoga duha . . . Velike se stvari predlažu u Požunu za državu ugarsku i za kraljevine naše; traži se odgovorni magjarski ministerium, sloboda tiska time i slobodno razvijanje duha čovječanskoga, odkupljenje puka od potištene robote, zastupanje naroda (sviu stališa) u zakonotvornom tijelu i na saborih i većih i manjih, jednakost pred sudom i podignuće narodne vojske. Predlozi ovi su od prevelike važnosti za naš hrvatski i slavenski narod; nu baš zato, jer su za nas važni . . . ne smiju se nipošto za nas bez nas u život uvesti». On se veseli, da se i u Beču podobni predlozi u život uvadaju, nu «hitrina, kojom se čini, mora nas oprezne učiniti na sve pogibelji, koji su s brzinom višekrat za onoga skopčane, koj rado čeka ili spava . . . I stanovnici grada Zagreba želeći gore navedene darove dobiti, moraju hitro raditi, ako ne žele zakasniti. Nu kao slobodni ljudi slobodnog naroda žele, da sve dobiju po svojoj volji i svojim trudom, nipošto pako po tudjem znoju i po tudjoj volji, žele zajedno starinskim narodnim i zakonitim putem dobiti sve, a taj put je državni sabor kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, kamo spadaju najprije sva pitanja našega života, tamo su spadala i njegda i spadati moraju uvijek.» Time moli vrijedno poglavarstvo, da u ime cijeloga zagrebačkoga stanovništva krepku molbu pošalje na kralja, da zapovijedi banskomu namjestniku, da što brže sabor hrvatski razpiše, gdje će se «ne samo gori navedena pitanja nego svih nas i cijeloga carstva tičući se poslovi u smućenom i nemirnom ovom vremenu poduzeti». Ujedno neka se jedan gradjanski odbor pošalje u Beč, koji će ustmeno izjaviti kralju želje hrvatskoga naroda. Govor Kukuljevićev prihvatilo je gradsko zastupstvo s ushitom i odgovorilo mu na usta svoga načelnika Kamaufa imenujući ga začastnim gradjanom grada Zagreba. Ushit u občinstvu bio toliki, da Kukuljević nije ni do riječi mogao doći, da za ovo odlikovanje zahvali. Ovo je početak hrvatskoga gibanja godine 1848.

Po predlogu slavenske mladeži u Beču stupi Ivan Kukuljević u triumvirat sa Ambrozom Vranyczanom i Ljudevitom Gajem. Već 25. marta

proglasuju baruna Josipa Jelačića u skupštini u «Dvorani» banom hrvatskim. Kukuljević pročita narodu zahtjeve i odnese ih zajedno sa tri stotine drugova u Beč. Za malo dana vrativši se iz Beča, učini on novi predlog (20. aprila); on predlaže slavenski kongres u Pragu ili kojem drugom gradu. On zagovara, da kao što Nijemci imaju svoj «savez», ako su i raztrešeni po raznim državama, da takav «savez» učine i slavenski narodi, a glede Hrvatske o njenom odnošaju spram Ugarskoj veli: «Mi smo prije više stoljeća slobodnom voljom naših predja stavili kraljevine naše pod krunu ugarsku i pod vladanje zakonitoga kralja ugarskoga. Pod tom krunom i takovim kraljem želimo ostati. Ali zahtjevamo podpunu slobodu i jednakost sviu naroda na zemlji ugarskoj stanujućih... Mi želimo da ostanemo i nadalje slobodne kraljevine kao osobito historičko Ugarskoj samo pridruženo tijelo, koje imade svoje upravljanje». Prema carstvu austrijanskomu izjavljuje Kukuljević: «Sadanju dinastiju, koju smo pod Ferdinandom I. svojevoljno primili, želimo i nadalje za svoju priznavati i na koliko će nam biti moguće braniti. Očekivamo pako od nje, da nam one strane što brže pridruži, koje po historiji i zakonu ili po krvi i poreklu našoj državi ili našem jugoslavenskomu narodu pripadaju. Po onih razumijevamo: Dalmaciju, istrijanske otoke sa istrijansko-hrvatskimi okružji i njevoja pogranična mjesta Kranjske. Na druge spada sva Kranjska i slovenska Koruška i Štajerska. Naravno da dodju u slobodan savez s našom kraljevinom» (H. Sl. D. Novine g. 1848. br. 37.).

Ovo je, može se reći, bio ujedno i program hrvatski god. 1848. Kako je brzo djelovao, vidi se po tom, što već za tri tjedna (11. maja) sazivlju grof Thun i Franjo Palacki slavenski kongres u Prag.

Kukuljević je preuzimao znamenita poslanstva ove godine. Samo ćemo glavnija spomenuti. Već u mjesecu maju šalje ga ban Jelačić u Karlovce, da se dogovara sa patriarhom Rajačićem i u Biogradu s knezom srbskim Aleksandrom Karagjorgjevićem. U Karlovcima bio je zanosno primljen i pozdravljen. Ovdje uglavi savez Srba sa banom. Onda ode u Biograd. Čim se je povratio sa ovoga puta, nastavi svoj rad u saboru hrvatskom. Kada je imalo da dodje do izmirenja sa Magjarima, bio je izabran i on u taj odbor, koji će poći s banom, da se mire. O tom pomirenju piše Kukuljević svojoj ženi Korneliji: «Ban ostaje kod svojih zahtjeva, a palatin i ministri kod svojih. Palatin i ministri voljni su nam sve dati i u svem popustiti, samo na srbskom pitanju razbijaju se svi dogovori.»

Moralo je doći do rata. Ban Jelačić ne ima novaca niti oružja. Austrijske blagajne su prazne; ministar barun Kulmer savjetuje, da traže novaca u Radeckoga. I Jelačić pošalje Kukuljevića u Milan Radeckomu,

odakle donese s velikom pogibelju života dvije stotine tisuća forinti i sedam tisuća pušaka. Ban Jelačić imenova ga za arkivara i za predstojnika banske vlade za prosvjetu, te podje kao takav u Budim, da prima i zaklade i pisma, koja su pod Josipom II. iz Hrvatske odnesena i u komorski arkiv u Budimu sahranjena. Boraveći tako dulje vremena u Budimu, sastajao se puno s banom Jelačićem, koji ga je uvijek prijateljski susretao i priobćivao mu mnoge po Hrvatsku važne stvari, med kojimi on napose bilježi, da će se podići u Zagrebu sveučilište i da će se zagrebačka biskupija podići na metropoliju.

Medjutim se spremala reakcija. U Hrvatskoj nastala zlovolja velika radi ožujškoga oktroiranoga ustava (7. marta god. 1849.). Kukuljević se povratio u Zagreb. Jelačić zapovijeda, da proglose ustav. Bansko mu vijeće odgovara, spominje mu saborske zaključke od prošle godine i veli, «da naš narod nikada se izjavio nije, da će starinski od predja svojih zadobljeni te zakonom i prisegom svojih kraljeva potvrđeni zemaljski ustav odbaciti i njega se posve odreći.» Predstavku na kralja odnese i Kukuljević. Kralj ih primi ljubazno; prolaziše ipak mjeseci, da nije bilo ni traga ni glasa, da se hrvatski zakonski članci od god. 1848. potvrđuju, već se sve više iz Beča navaljuje, da se oktroirani ustav i u Hrvatskoj progłosi. Na to ustane Kukuljević i napisa banu Jelačiću bolno, ali i odlučno pismo. On piše medju ostalima (9. augusta god. 1849.) «... Ako primimo danas načela oktroiranoga ustava, otvaramo vrata težnju njemačke idealne veličine. Zajedno smo se odrekli političke sile našega sabora, odrekli smo se starinske one vlasti, koju smo uvijek sa svim pravom za naše banove kao podkraljeve zahtjevali, odrekli smo se krepkog saveza s našom granicom, koja je naša krv... odrekli smo se težnje za sjedinjenjem naših slavenskih susjeda u Dalmaciji, Istri, Kranjskoj i t. d., koji su jedino zato hlepili za našim savezom, jer su njeku jakost i silu u nama vidili.»

Badava je Kukuljević vapio banu; nije ni Jelačić mogao da pomogne, gdje se spremao u Beču novi sustav, komu se imadu pokoriti sve zemlje monarhije, pa i Hrvatska.

III.

Od godine 1850. ne bavi se nitko više politikom u Zagrebu. Sabora nitko ne sazivlje; zanijemila dvorana naših županija. Vojske tudjih činovnika poplaviše Hrvatsku, noseći novi red sa ljutom germanizacijom. Kukuljević se sav posveti nauci, ogledajući se bolnom dušom na minuli krvavi rat svoga naroda, na mnoge pretrpljene brige i na mnoge lijepe osnove.

«Meni je politika već preko mjere dosadila — pisa već 5. maja god. 1849. ženi si Korneliji. — Ja se najradje bavim literaturom. Tu živim sam za sebe u novom krasnom svijetu. Sretan sam, dok se u njegovu krugu nalazim, jer u istinu ne ima se sad čovjek čemu radovati.»

Kukuljević osnuje «Društvo za povjestnicu jugoslavensku». Nije bilo teško osnovati takovo društvo; ta bilo ih je u ono doba već dosta u monarhiji. Tek dušu mu uliti, učiniti ga ognjištem narodnoga života i sabrati sve bolje ljude hrvatske oko njega, to je trebalo. Kukuljević to sretno dostigne. On brzo stvori sveze sa svima sličnim društvima. Već g. 1851. veli, da je «društvo stupilo u krepki savez sa svimi podobnim slavenskim i inostranim društvima». Slijedeće godine (1852.) opet reče: «da već sada u carstvu austrijskom nema ni jednog s našom svrhom srodnog društva, s kojim dopisivali ne bi, a malo ih ima i po ostalih državah evropejskih osim jedine Engleske, s kojim ne bi stajali u savezu duševnom.» Ove su sveze bile samo njegovo djelo, jer je žalibože on predsjednik društva bio jedini povjestničar u odboru. Iskati sveze s učenim svijetom i žilavo ih podržavati, iskati pomagače za svoj rad i pomagati ih u njihovu radu, saviti oko sebe vijenac naprednih i radinih ljudi, to stvori on u ovo nekoliko godina.

Gotovo svake godine polazi na put, da stječe novoga gradiva i novih prijatelja. «Prošle godine 1851. — veli tajnik u izvještaju — predsjednik putujući po Štajerskoj, Kranjskoj, Istri, Mletcih i otoku Krku saznao je za više znamenitih starina, upoznao se s mnogimi učenimi muževi i rodoljubi, koji će društvu našem mnogo koristiti.» Eno u Veneciji prihvatio u kolo radnika Josipa Valentinella, čuvara Marcijane, koji je i svojom «Bibliografijom Dalmacije» i izvadcima iz Sanuda postao jedan od najznatnijih suradnika našega historičkoga društva. Kao mravac traži izvore za povijest i umjetnost južnih Slavena.

Medju Slovencima uhvati se u prijateljstvo sa tajnikom kranjskoga historičkoga društva drom. Klunom, koji mnogo pita od Kukuljevića, ali mu i vraća. Sa Janezom Bleiweisom dopisuje radi umjetnika slovenskih, razne naučne i narodne poslove razpravlja sa Matijom Majerom, Dav. Trstenjakom, dr. Razlagom i dr. Kostom. Radeći u bečkim arhivima steče si dobre prijatelje u Čehu Jos. Fiedleru i Nijemcu Fridr. Firnhaberu pored stečena prijateljstva sa Fr. Miklošićem i dr. Birkom. Oni mu pomagahu u tajnom arhivu i u dvorskoj biblioteci. Najdragocijenijega prijatelja u Beču steče u proti Rajevskom kod ruskoga poslanstva, preko koga je imao svezu sa ruskim učenim svijetom. Kukuljević obći pismeno sa Lavrovskim, Hubeom, Bezsonovom, Aksako-

v o m, ali najglavniji mu je dopisnik i prijatelj Aleks. Hilferding, koji se zanima poviješću južnih Slavena, pak postaje i suradnikom «Arkiva». Koliko je Rajevski cijenio Kukuljevića, vidi se po tom, što mu je pribavio dva velika ruska odlikovanja: članstvo petrogradske akademije (već g. 1855.), a zatim veliki ruski red Vladimirov (g. 1862.). Rajevski ga obsipava knjigama iz Rusije i ne prestaje mu dopisivati sve do svoje smrti. Izmed Čeha najviše obći sa velikim slavistom P. J. Šafaříkom, s kojim ga veže osobito znamenito pitanje o glagolici. I njegov sinovac Janko Šafařík, profesor u Biogradu, glavni mu je prijatelj medju Srbina.

Znamenitije su jošte sveze njegove, kojima je vezao prijatelje knjige hrvatske u domovini. Sa svoja dva puta u Dalmaciju (g. 1854. i 1856.) i svezama sa najboljim ljudma onih godina on je duhom spojio Dalmaciju s Hrvatskom. Tumač tomu ostavi nam u svojem djelu: «Putne uspomenene iz Hrvatske, Dalmacije, Albanije, Krfa i Italije» (u Zagrebu g. 1873.), najljepšem i najzanimivijem putopisu hrvatskom našega vijeka. Ili morem plovio ili gorom hodio, svuda vidjaš krepka, umna čovjeka, svaka misao i svako osjećanje dotiče se najmilijih uspomena prošlosti hrvatske, gdje god diše jedna duša duhom hrvatskim, on ju obuhvati. Svi su njegovi dopisnici, a sa svima on dopisuje. U Zadru uhvati si za suradnika popa Ivana Danilova i Ivana Brčića, da služe mnogo godina njemu i narodnoj stvari, a pored njih i Iv. M. Skarića i J. Sundečića. U Spljetu dva povjestničara i starinara Luka Svilović i Franjo Lanza dvore ga pored kneza Fanfogne u Trogiru. U Dubrovniku imade davnoga prijatelja Medu grofa Pucića, al najznatniji mu je kroz mnogo godina prijatelj i suradnik Ivan Augustin Kaznačić, a pored njega počinje svoj književni rad mladi tad Valtazar Bogišić [sa sitnim vijestima, koje šalje Kukuljeviću. Izmed istarskih Hrvata prvo mjesto ide mnogogodišnjega i najmarljivijega izvjestitelja Stjepana Kocijančića, profesora u Gorici, koji je priveo Ivana Crnčića, a njima se pridruži fra Josip Pavčić, da sve javljaju i rade, što se tiče Istre i glagolice hrvatske. Bosna je imala malo ljudi. Tek trojica izlaze na površinu: Franjo Jukić, Martin Nedić i Grga Martić, a sva su tri s njime u savezu. Ovi i mnogi drugi ljudi osim literarnih upita pitaju knjigu, šalju prenumeraciju za «Neven», šalju prinose za «Maticu» i historičko društvo, pitaju knjiga i starih i novih. Trebalo odgovarati i na pitanja historijska i književna i koječesa. Kukuljević sabirao po malo povjestničare i prijatelje povijesti. Prvi mu se javlja Sime Ljubić sa svojim dalmatinskim pjenezoslovljem (Arkiv II.) i svojim životopisima i radnjama u Beču i Veneciji. Fr. Rački sam priznaje, da ga je najviše za povijest užeglo

djelovanje Kukuljevićevo, pak i on stupa med suradnike njegove. Glavni mu je u Zagrebu suradnik Matija Mesić. Pored njih su Mane Sladović, Rade Lopašić, Slavoljub Perok, Ivan Tkalčić, Gjuro Deželić, Blaž Lorković i mnogi drugi. Svima je njima Kukuljević ako ne veliki učitelj, a ono veliki uglednik. On ne stvara školu poput velikih učitelja nauke, ali stvara ognjište svega povjestničkoga rada u svome društvu, a sebe učini stožerom svega narodnoga života. On sakupi i osnova biblioteku i danas jošte za povijest svih Jugoslavena najznamenitiju sa hiljadu rukopisa, sa šest hiljada listina i dvanaest hiljada tiskanih knjiga. Njegova prijateljska sveza, velika biblioteka i mravlja marljivost omogućuje njegov izvanredni rad.

«Arkiv za povjestnicu jugoslavensku», organ društva historičkoga, izašao je u dvanaest knjiga od g. 1851—1875. Sam sastav njegov već u prvoj knjizi pokazuje jasnu osnovu. Imade prinose za političku povijest, za bajoslovje i crkvu, za književnost i umjetnost, pravoslovje, smjesice i dodatak. Gotovo je sav od Kukuljevića. Vidi se zatim kako raste broj njegovih suradnika. Arkiv steče si priznanja u učenom svijetu. Tko samo primjeri upravo tešku borbu za život «Maticе ilirske», cijeniti će više napredak ovoga društva. «Hrvatski narod — veli Fr. Rački (u «Radu». Knj. LXXX.) — dužan mu je zahvalnost za trud oko obradivanja njegove prošlosti tim više, što ga je ovim putem bodrio u doba, kada mu je tudjinština stala poplavljavati sav javni život. Najveća zasluga za taj uspjeh ide neumornoga mu predsjednika Ivana Kukuljevića...» Pored radnje oko Arkiva postavi si Kukuljević vanredni zadatak, dostojan svake i najuzornije akademije. Stade sabirati i sabere veliko gradivo za ogromnu zbirku svih povijestnih pisaca i spomenika. Izdade i takav «C o n s p e c t u s» — ogleđ naslova od 157 pisaca, važnih za povijest južnih Slavena. Od ovih se nalazilo 87 u njegovoj knjižnici. Drugi bi dio sačinjale sve listine hrvatske i latinske. Treći dio bili bi zakoni. Na ovakovom djelu radila je više od pedeset godina cijela učena Njemačka, a radi i danas s pomoću svih vlada njemačkih. On se sam primi toga posla i pozove odlične Hrvate, da ga podupiru. Biskup Štrosmajer podupre ga sa pet hiljada forinti; za druge ne znamo.

Prvi plod ovoga truda bila su njegova: «M o n u m e n t a S l a v o r u m M e r i d i o n a l i u m» — «Acta Croatica», ovaj najljepši zbornik čistoga narodnoga govora u cijelom slavenskom svijetu. Uspored s time započeo je: «Jura Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae» u tri dijela — u šest svezaka, u kojima je razvitak povjestni državnoga prava hrvatskoga od najstarijih vremena do naše dobe u spomenicima predan učenom svijetu.

Na isto tako širokom osnovu jest njegova: «Bibliografija jugoslavenska», od koje izdade «Bibliografiju hrvatsku» kao prvi svezak te velike zbirke.

U bogatoj njegovoj knjižnici nakrcano je mnogo gradiva i za književnost hrvatsku. Odavle izvadi on svoje: «Stare pjesnike hrvatske» u tri sveska sa' zgodnim životopisima. Izdade djela Dominka Zlatarića u dva dijela i velepjesan Jerolima Kavanjina. U svakom životopisu ogledaju se kulturne prilike u gradovima Dalmacije, ogledaju sveze izmed pjesnika i gradova. Neka se vidi, da smo imali pravu narodnu cvatuću književnost već u XVI. vijeku, kada je mnogo veći narodi još ne imaju.

A što da rečemo o Kukuljevićevom: «Slovníku umjetnika jugoslavenskih», koji je izašao u pet svezaka žalibože nedovršen. Dospio abecednim redom do slikara Strahinića, i svršava u sred izreke upravo fatalno pripovijedajući, kako je mladi slikar poludio slikajući: «Uskrsnuće narodnosti hrvatske». Badava tražismo nastavak ovoga djela u njegovim rukopisima. Stotine pisama u Beč, Rim, Veneciju i drugamo po svijetu imalo mu donositi gradivo za ovo veliko djelo. Tu su životi risara i slikara, kipara i rezbara, pisara i tiskara, glasbara i pjevača u svim zemljama od Triglava do Carigrada. Veći dio ovih životopisa preveden je i na njemački jezik, služe se njime sve enciklopedije i slavenske i strane. Od svoje mladosti radio je na ovom djelu. Predugo stajao je sasvim osamljen u cijeloj našoj novoj dobi književnosti; zato se napokon ozvolovljo i djelo ostalo nepodpuno. «Vi ste — veli mu Franjo Kuhač (u pismu od 26. nov. g. 1869.) — velikim trudom i velikim požrtvovanjem sabrali i uredili materijale za povijest umjetnosti Jugoslavena. Vi ste glasbeniku i slikaru stazu pokazali, kojom valja poći».

Kao povjestničar spremaše veće djelo: «Povjestni opis Hrvatske, Slavonije i Srijema sa svimi gradovi, gradinama, razvalinama, obkopi, manastiri, crkvama, crkvišćí, stariinama i ostalimi znamenitostmi». Za ovo djelo bile su tek pripreme: «Dogodjaji Medvedgrada» (g. 1854.), grad Varaždin (god. 1857.) i grad Senj (god. 1859.). Povijesti gradova vidjet ćemo, kako je poslije nastavio. Uza sve to nije ga minula ni briga za lijepu knjigu. Oglasi se u «Leptiru» (god. 1859.) sa dvije tri pjesme iz «putnoga dnevnika». A i danas će svatko sladko moći pročitati njegovu pripovijest «Dva Slavena». Slikaju se burni prizori kortešacije prije god. 1848. Obadvije stranke griješe pijankama, a naravni je odatle zaključak, da je domovina morala postati nesretna.

IV.

Čim je oktobarskom diplomom g. 1860. zatrubila trublja obnovljenomu staromu ustavnomu životu, odmah se Kukuljević kao stari uvježbani vojnik postavi u prve redove. Iza dugoga za hrvatsku knjigu toli sretnoga odmora političkoga opet započne političku vojnu. On bude i veliki župan županije zagrebačke (g. 1861.). Time je bio prisiljen zaroniti i dublje u politiku. Čim je slijedeće godine nastalo njeko političko primirje, već se on hvata pera, da napiše svoju krasnu raspravu: «*Borba Hrvata s Tatarima i Mongolima*» (g. 1862.). Na osnovu suvremenih diplomatskih svjedočanstva dokaza, da su Hrvati Mongole potukli kraj jadranskoga mora i time spasili Hrvatsku i Ugarsku. Narod hrvatski veselio se tomu njegovu djelu. Već god. 1842. slavila se šestogodišnjica mongolskoga poraza u Zagrebu i svuda po domovini. Bila je sabrana i lijepa svota za nagradu ovakova djela. Kukuljević nije tražio te nagrade, premda je pitanje riješio, kako stroga nauka ište. «Upotrebih najvećom točnošću i podpunošću sve do sad poznate inostrane i domaće izvore, da uzmognem dokazati rečenu borbu i pobjedu otaca naših, — veli on — tako da se za sada o tom više kazati ne može.» To mu i mi potvrđujemo.

Iste godine sabere on ponajbolje tadanje pisce hrvatske, da književnim djelom proslave tisućgodišnjicu dolaska svete braće Ćirila i Metoda u slavenski svijet. Tako izadje «*Tisućnica*» (g. 1863.). Sudjeluju pjesnici Preradović i Trnski, filolozi i povjestničari Rački, Jagić i Mesić, a on sam napisa dobar uvod o razvoju hrvatske službe božje u Hrvata od Ćirila i Metoda pa sve do našega doba. Ova knjiga imade i danas lijepu cijenu u učenom slavenskom svijetu.

Slijedeće četiri godine opet ga zaokupila politika. To su opet njegove neplodne godine. U ovo doba izašle su doduše VI. i VII. knjiga njegova Arkiva, ali u njima ne ima od njega niti jednoga redka. Dapače on se bio zahvalio na redakciji ovoga svoga mezimčeta. Što u «*Književniku*» priobćuje nekoliko pjesnika i «*historijski nacrt opatije Topuskoga*», to je samo nastavak prijašnjih već gotovih radnja. Dodajmo još 25 listina u Arhivu knjige VIII., onda smo rekli sav njegov književni rad od godine 1863. do g. 1867. Možete si misliti, kako je razapinjati morala politika njega inače toli strastna književnika. Mi se ovdje doista moramo ugibati politici osobito tako blizoj, tako rekavši od jučer; ipak da ništa ne rečemo, činilo bi nam se, da ne pišemo život Kukuljevićev. Ta politika je njegova pozobala njegovih godina najkrepčije dobe. Kukuljević je bio jedan od vodja tako zvane «*samostalne stranke*». Najodlučniji argumenat za Hrvate, da budu

proti dualizmu, a za jedinstvenu Austriju napisa Kukuljević: «Mi kao Slaveni — reče on — ne možemo i ne smijemo podnipošto poći pravcem, koji bi nas odcijepio od ostale braće slavenske u Austriji». Kukuljević postade u to ime banski namjestnik, da ovu stranku vodi i da radi proti spremajućemu se dualizmu. Medjutim propade sustav austrijski, propade i hrvatska «samostalna stranka».

Tekar kad je promjenom sustava pao i on sa časti banskoga namjestnika i velikoga župana (g. 1867.), dodjoše iza neplodnih opet plodne književne godine. Opet imademo pred sobom kao u doba najvećega cvata urednika Arkiva, dapače sastavitelja i jedinoga pisca, imademo sabiratelja starih pjesnika, sabiratelja i izdavatelja povjestnih spomenika, historijskoga pisca, pjesnika epika i dramatika, epigrafa. Pomladio se, ne znaš, gdje bi prije počeo pripovijedati.

Izdade «Arkiv» knjiga IX—XII. god. 1867—1875. Ove četiri knjige napisa upravo sam bez ičije pomoći. Što je o piscima odavna spremao za ono veliko djelo: «Monumenta Slavorum Meridionalium», to je iznesao u ova četiri sveska. U IX. i X. knjizi podade nam znameniti broj životopisa najznamenitijih Hrvata u početku sedamnaestoga vijeka: bogoslova, pjesnika latinskih i hrvatskih, povjestnika, zemljopisaca, pravoslovaca, socijalno-političkih pisaca. Ovdje je prvi put na jeziku hrvatskom životopis Jurja Križanića, Katarine Zrinske i drugih pedeset pisaca. U ovim životopisima oslika najznatnije radnike na kulturnom polju naroda hrvatskoga. Pored banova i biskupa ima i skromnih pisaca. U ovim životopisima vidiš izvore sa sto strana i kroz mnogo godina sabirane. Svi su mu životi prodahnuti žarom patrio-tičnim, svi su pisani perom lahkim. I danas bi se sladko čitali, a željeti bi bilo da ih proučava mladež hrvatska.

Znamenito je djelo: «Codex diplomaticus» od najstarijih vremena do XIV. vijeka. I. knjiga ide do konca vladanja vladara krvi hrvatske, II. obziže dvanaesti vijek, III. Regesta za XIII. vijek, koje ugledaše svjetlo u «Starinama» naše akademije. Ovo je pravi nastavak onoga velikoga djela: «Monumenta». Ova tri djela sabirana kroz tri-deset godina podaju nam povelje za povijest hrvatsku. Čitateljima neka bude dosta, ako za ovo djelo rečemo, da bi bilo dovoljno za marljivu radnju jednoga ljudskoga vijeka. Ove bi radnje bile dapače dostojne jedne akademije. I naša akademija ima tek da nastavlja i dopunjuje, što je u ovom velikom djelu Kukuljević uradio. Pomislimo, da do konca XI. vijeka ne ima niti jedne isprave za doba narodnih vladara hrvatskih, koje ne bi bilo u ovom zborniku. Pomislimo, da za XII. vijek još duže vremena ne ćemo imati drugoga zbornika. Pomislimo, da su za

XIII. vijek prvi put podpuno popisane i u izvadku u ovim njegovim registima. Ako sve to promislimo, onda ćemo razumjeti, zašto rekosmo, da je za samo ovo djelo dostojno marljivu radniku potrošiti jedan vijek ljudskoga života.

A kakav je Kukuljević bio sabiratelj, to najljepše pokazuju njegovi: «Nadpiši sredovječni i novovjek i u Hrvatskoj i Slavoniji», koje je kupio kroz četrdeset godina. Nije polazio svuda sam po zemlji, premda ih je većinu sam pobilježio. Na stotine pisama od učitelja, svećenika i činovnika prate ove nadpise. Kako u drugim sretnijim zemljama kakve krnje od zidova od prije hiljade ili dvije hiljade godina svjedoče, da je grad bio, tako je u nas za doba prije tri stotine godina. Potonuli gradovi u vječnim ratovima. Teško je tuda naći spomenika i nadpisa, Kukuljević ipak traži i traži, da sabere sve što ima. Sabire 1342 nadpisa. Mnogi bi pri tom teškom poslu bio sustao, ali on kupi i kupi sve do smrti. Tek po njegovoj smrti izadje to djelo na svijet, i još pred smrt nekoliko dana zabrinut pisa u tiskaru: «Sve mi ovo moje djelo po glavi hoda».

U slavnim ljudima valja tražiti slavu našega naroda, to izreče Kukuljević u prvom svom članku g. 1842. To on ne prestaje obrađivati, dok je živ. Znamenit je njegov životopis Marka Marulića pred njegovim djelima (Stari pisci I.). Marko Marulić, prvi poznati pjesnik hrvatski, bio je koncem 15. i početkom 16. vijeka čovjek evropskoga glasa. Samo je dužnost svoju učinio, kada se je obratio na papu Hadrijana VI., neka zaštiti narod hrvatski, neka zove Hrvatima na pomoć kršćanski svijet. To je njemu dolikovalo. Kukuljević učini od njegova životopisa cijelo djelo. Nije to životopis već monografija o kulturnom napredku i radu najuglednijih Hrvata Markova doba, a uz to je pjesnikov život. Rekosmo već o njegovim životopisima početkom 17. vijeka. Čitatelji «Maticе» poznavaju njegove: «Živote glasovitih Hrvata», gdje su po njegovom načelu uzeti i takovi Hrvati, koji su se u svijetu proslavili, a svojoj domovini nikakve koristi ne donesli. Njegov Pavao Skalić (g. 1875.), ženijalni Hrvat 16. vijeka, započne doduše radnju za knjigu hrvatsku, ali poslije biva pustolov krećući se izmed vladara evropskih, kao da im je bratić izvan domovine. Hrvata Glovića: «Julio Clovio» opisa nekoliko puta. Napokon mu za tristogodišnjicu posveti s pomoću Maticе sjajno djelo. Taj drugi Rafael u miniaturi u mladosti je još kao vojnik služio u domovini, poslije svojom umjetnosti služio papi i dvorovima Italije, a pisao se «Croata». To je godilo srcu Kukuljevićeve. Iz svega svijeta, gdje ima Klovijevih djela, kupi on podatke i stvara djelo uzorno u literaturi hrvatskoj a priznato od stručnjaka ove nauke u Evropi. U isti red ide i njegov

Lucijan Vranjanin, koji nam kao i njegov veliki članak «o zvonoljevstvu kod južnih Slavjana a kod Hrvata napose» prikazuje barem odlomke posljednjega sveska njegova «Slovnika umjetnika jugoslavenskih». Sa životopisom: «Beatrica Frankopan i njezin rod» vraćamo se opet u domovinu, gdje nam podaje dijelomice sliku Hrvatske koncem XV. vijeka.

Spominjasm'o već, da je Kukuljević spremao veće djelo: «Povjest gradova, gradina, samostana itd.» Ovu misao izvede donjekle u djelu: «Fotografijske slike iz Hrvatske i Slavonije»; gdje je napisao povijest prvostolne crkve zagrebačke, gradova Slunja, Ozlja, Samobora, Susedgrada, Drežnika, Senja, Trakošćana, Brinja, Krapine i Velikoga Kalnika. Napose izdade jošte «Trsat grad» i veoma obsežno: «Zrin grad», gdje je u velikim crtama orisao i povijest Šubića-Zrinskih. Mnogi su se bavili povijesti znamenite hrvatske obitelji Zrinskih; nigdje nije više u jedno sabrano o njima. Kako god raste znamenovanje ove obitelji, tako raste i monografija Kukuljevićeva, da bude potrebna priručna knjiga za svakoga, koji se bavi povijesti hrvatskom. U svim ovim monografijama upotrebljuje Kukuljević veoma mnogo neštampanih povelja, zato su ove radnje upravo dragocijene za povjestničara. Jedno od prvih djela povjestničkih, koje je Kukuljević u svojoj mladosti proučavao, bio je Valvasor. U njem su opisani i naslikani gradovi hrvatski, kako su postojali koncem sedamnaestoga vijeka. Uza svaki grad i sliku njegovu nalaziš i kratku povijest grada. Kukuljević je sam zabilježio u svojem dnevniku, kako mu je sladko bilo u njegovoj mladosti čitanje ovoga znamenitoga djela. Onda već mogla se roditi misao o povijesti gradova, koju evo donekle u ovim monografijama ovrši.

Svima radnjama vidjesmo niti i osnove, koje idu kroz mnogo godina. Političke njegove radnje dakako da su samo prigodne. Izmed tih izuzimljemo historičko-političku njemački pisanu brošuru: «Die legitimen und historischen Rechte Croatiens und der Ausgleich mit Ungarn» (god. 1871.), gdje je krasan povijestni nacrt hrvatskoga povijestnoga prava. Može se dapače reći, da je ovo jedini cjeloviti nacrt hrvatskoga povijestnog prava, kakova mi do danas na jeziku hrvatskom ne imamo. Koliko žalimo, što toga još ne imamo na jeziku hrvatskom, toliko opet nas veseli, da imamo za veći svijet, da se upute i oni, koji se nerado upućuju. To je bila i Kukuljevićeva namjera.

Mnogogodišnji trud njegov pokazuje rasprava: «Panonija rimska» (Rad XXIII.). Ovdje je oslikao domovinu, kakova je bila u rimsko doba. Kao početak većega djela smatramo Kukuljevićevu raspravu: «Prvo-

vjenčani kraljevi Bugara, Hrvata i Srba» (Rad LVII., LVIII. i LXIV.), jer je znao govoriti, da bi želio poživjeti još četiri do pet godina, da napiše najstariju povijest hrvatsku. Mnogo ga je godina zanimalo pitanje o kruni hrvatskoj. Sam bilježi, kako ga god. 1849. pita ban Jelačić, da mu kaže o kruni hrvatskoj, kojom su se naši kraljevi nekada krunili u hrvatskom Biogradu kraj mora, a nije znao odgovoriti. Nije on prestao ispitivati. U Spljetu u crkvi sv. Ivana nadje Nijemac Eitelberger sliku kralja sa krunom. Kukuljević to dalje ispituje i ogleda krune srbske i bugarske. Mladenačkim zanosom oslika krunisanje prvoga kralja hrvatskoga Tomislava, oslika i njegovo vladanje, a tako i srbskoga Stjepana Nemanjića i Simeona bugarskoga. Kukuljević se trudi, da pitanje o kruni riješi prispodobnim načinom. On ga kuša riješiti i kao starinar i kao povjestničar. Jošte unese u ovu radnju um i srce svoje.

«Priorat Vranski» znamenit je u povijesti hrvatskoj počevši od kralja Zvonimira kroz više vjekova. Vojska priora vranskoga odlučuje mnogo puta pored banske i kraljevske znamenitim događajima. Na sitno trebalo je Kukuljeviću prebirati po zbirka listina, da oslika povijest ovoga važnoga priorata onako, kako je to učinio u akademijском «Radu» (Knj. LXXXI. i LXXXII.). — Mnogo puta prolazāše vojska hrvatska po Evropi, mnoge bitke odluči, mnogo puta zadržāše pred njom pobjedonosne vojske evropskih naroda. To je mamilo Kukuljevića, da opiše bojeve: «Hrvata u tridesetgodišnjem ratu» i u «Arkivu» (Knj. XII.) i u «Radu» (Knj. XXXVIII.). Za jednu i drugu ovu radnju prodje Kukuljević s velikim trudom mnoge strane izvore. U domaćim izvorima našao je on napose za posljednju radnju tek sitnice. Strani izvori opet su preobilni, ali mnogo puta i toliko neprijateljski, da je teško naći pravu istinu. Nije se on pred tim smučivao, već pomno traži i nalazi, što su Hrvati kao vojnici vrijedili u evropskom svijetu. Time se svršava njegov povjestnički rad.

Iza ovako dugotrajna, mukotrpa i veoma plodna rada u nauci naši čitatelji jedva očekuju, da Kukuljević još i pjesme pjeva i drame piše. On pjeva, ako i jako tugaljivo. Odmah iza svoga pada političkoga spjeva dramu: «Poturicu» (g. 1867.). Selim poturica poželio kršćanku djevojku. Drugi ju Turčin želio po vojnicima ugrabiti. Selim se kaže tobože prijatelj, spašava najprije oca od nasilja turskoga, da ga ipak poslije potajno zadavi i sebi pridobije njegovu kćer. Dižu se prijatelji njezina oca, katolici i pravoslavni, a pomaže im Dubrovčanin rođeni brat poturice. Poturica sramotno propadne. Lasno je pogoditi, da je ovom dramom htio pokazati snagu etičnu pravoga rodoljuba i nevolje izdajice, koji će napokon pred ovom snagom morati pasti. Spjevao je Kukuljević i dramu: «Marula», koja

nije štampana, ali se je predstavljala jednom u Zagrebu. Ima u rukopisu i manjih dramatičnih pokusa. — Napokon oslika nam život i osjećanje svoje u svojim «Povjestnim pjesmama» (g. 1874.). Obnavlja i ublažuje svoje «Slavjanke». Iza toga opjeva sve glavne junake i znamenitije ljude u povijesti hrvatskoj, s kojima se toliko bavio. Evo ih: Sedmero braće, Ljudevit Posavski, Branimir, Grgur Ninski, Grobnica kraljeva, Petar ban i posljednji kralj, Tatari, Vladislava kninska, Osvetnici (god. 1382—1392.), Hrvoja Hrvatić, Marko Marulić, Ivan Karlović, Klovio, Nikola Zrinski, Franjo Tah i Matija Gubec, Toma Bakač, Marko Antun Gospodnetić, Juraj Križanić, Petar Zrinski, Franjo Frankopan, Narodne žrtve (g. 1845. i 1848.) Svi su opjevani pod naslovom «Grobovi hrvatski». Sve što je osjećao pišući njihova djela, to imadu kazati ove pjesme. Vjerovao je, da će ga ove pjesme preživjeti: «Pa kad skoro — pjeva on — stane grob prikrivat i mene, nek mi tad bar s grobovi bude uspomena».

Dolazimo svršetku. Ne možemo se s Ivanom Kukuljevićem rastati, a da ga ne ogleđamo i kao predsjednika u našoj «Matici». Mnogo puta se događja u kulturnom razvitku svih naroda, da se «mladi» uzbune, da maknu s puta «stare». To biva mnogo puta na štetu dobre stvari, gdje u poslovanju treba više razbora nego li zanosa. Ali mnogo puta je ovakov prevrat dobar. Tako je bilo i u nas, kada mi mlađji navalismo, da reformiramo «Maticu». Kukuljević pristade svom dušom uz nas. On snažan, krepak, veseljast kao mladić i u samoj visokoj svojoj starosti, bivao presretan medju mlađjim ljudma u odboru «Matice». On je i prije u najtamnije doba absolutizma kao podpredsjednik vodio sve poslove «Matice ilirske» kroz sedam godina, gdje se trebalo boriti sa stotinu neprilika, jer nije bilo radnika, premalo sredstava za izdavanje knjiga, a k tomu njemački absolutizam. On se spominjao više puta pri svakome napredku «Matice Hrvatske» onih crnih dana; više je uživao veselja nego li itko od nas. To pokazuju i njegovi zanosni govori na glavnim skupštinama «Matice Hrvatske». Godine 1886. slavio je Kukuljević do tri veselja: svoju sedamdesetgodišnjicu, četrdesetgodišnjicu svoga doista presretnoga braka i pedesetgodišnjicu svoga književnoga rada. Roneći suze radosti i grleći nas sve odbor-nike «Matice» kano braću, jedva je mogao da izgovara, kako je sretan uz složne drugove u našoj «Matici». Starost je obično pretvrda u svojim nazorima, Kukuljević je slušao svačije primjetbe i uvažavao ih, ne možda ravnodušno kao apatičan starac, već kao pravi drug medju mlađjim drugovima, pa prihvatio i proglasio kao predsjednik mirno i protivničko mnijenje, za koje se izjavila većina. Ovo je i naravno u čovjeka, koji se u svojem pedesetgodišnjem neprekidnom radu hvatao stotrukih posala, trebao

pomoći mnogo puta od dobrih ljudi, da im opet svojom pomoći vrati milo za drago. Samo takove naravi čovjek mogao je stvoriti tolika i toli raznolika djela.

Ivan Kukuljević preminu dne 1. augusta god. 1889. na svojem imanju Puhakovcu kraj sv. Križa u Zagorju, i bude pokopan 3. augusta u častnu grobnicu, što ju je grad Zagreb g. 1885. posvetio u počast vječnoga počinka preporoditeljima naroda hrvatskoga. Za dugoga svoga života bude Ivan Kukuljević odlikovan gotovo od svih društava i od mnogo gradova u domovini. Gotovo sva učena društva slavenskoga svijeta smatrahu ga kroz mnogo godina glavnim zastupnikom povjestničke nauke u Hrvatskoj, i učiniše ga svojim članom. Isto tako odlikovaše ga i mnoge neslavenske akademije. Svima on po mogućnosti izvješćuje, al najviše on ipak obogati povijest naroda hrvatskoga. Iza sebe ostavi svomu narodu neumrli spomenik — svoj neumorni trudoljubivi mnogim djelima blagoslovljeni život. Do stotine većih i manjih djela i rasprava jeste njegova ostavština narodu hrvatskomu. A kako se je kao samouk bez učitelja i bez uzornika divskom silom dizao u visine nauke, — u tom ostaje najkrasniji primjer za buduće rodove naroda hrvatskoga.

